

Correctievoorschrift HAVO

2019

tijdvak 1

economie

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Aanleveren scores

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit VO.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit VO van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommitteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommitteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB1 *T.a.v. de status van het correctievoorschrift:*

Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.

NB2 *T.a.v. het verkeer tussen examinerator en gecommiteerde (eerste en tweede corrector):*

Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht. Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten. Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht. Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 *T.a.v. aanvullingen op het correctievoorschrift:*

Er zijn twee redenen voor een aanvulling op het correctievoorschrift: verduidelijking en een fout.

Verduidelijking

Het correctievoorschrift is vóór de afname opgesteld. Na de afname blijkt pas welke antwoorden kandidaten geven. Vragen en reacties die via het Examenloket bij de Toets- en Examenlijn binnenkomen, kunnen duidelijk maken dat het correctievoorschrift niet voldoende recht doet aan door kandidaten gegeven antwoorden. Een aanvulling op het correctievoorschrift kan dan alsnog duidelijkheid bieden.

Een fout

Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een fout bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.

Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt door middel van een mailing vanuit Examenblad.nl bekendgemaakt. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

- Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
en/of
- Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden Wolf-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Dit laatste gebeurt alleen als de aanvulling luidt dat voor een vraag alle scorepunten moeten worden toegekend.

Als een onvolkomenheid op een dusdanig laat tijdstip geconstateerd wordt dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt, houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen is de volgende vakspecifieke regel vastgesteld:

Voor rekenfouten worden geen scorepunten afgetrokken. Wanneer echter de kandidaat bij een berekening kennelijk verzuimd heeft door schatting controle op het antwoord uit te oefenen, wordt voor deze fouten één scorepunt afgetrokken tot een maximum van drie scorepunten voor het hele examen.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores

Opmerking

Algemene regel 3.6 is ook van toepassing als gevraagd wordt een gegeven antwoord toe te lichten, te beschrijven en dergelijke.

Opgave 1 Papier hier!

1 maximumscore 2

substitutiegoederen

Een voorbeeld van een juiste toelichting is:

De genoemde alternatieve nieuwsbronnen kunnen de papierenkrantenabbonnementen vervangen.

2 maximumscore 2

stijging

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

$$\frac{83 - 75}{75} \times 100\% = 10,67\%$$

Opmerking

Voor een andere juiste manier van afronden ook scorepunten toekennen.

3 maximumscore 3

- prijsstijging 2013-2014: $\frac{409 - 398}{398} \times 100\% = 2,8\%$ 1
- afzetverandering: $-1,1 \times 2,8 = -3,1\%$ 1
- afzet 2014: $696.600 \times 0,969 = 675.005$ 1

Opmerking

Voor een andere juiste manier van afronden ook scorepunten toekennen.

4 maximumscore 1

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

Er zullen nieuwe abonnees op de digitale variant bij zijn gekomen, die eerder geen abonnement op een dagblad hadden / die een papierplus-abonnement hadden op een ander dagblad / door de opkomst van diverse datadragers als mobiel en tablet.

5 maximumscore 2

IJLM

Opmerking

Uitsluitend 2 of 0 scorepunten toekennen.

economie havo

Centraal examen havo

Tijdvak 1

Correctievoorschrift

Aan de secretarissen van het eindexamen van de scholen voor havo,

Bij het centraal examen economie havo:

Op **pagina 6**, bij **vraag 8** moet het volgende worden toegevoegd:

of

genivelleerd

Een voorbeeld van een juiste toelichting is:

In 2012 verdienden de 20% huishoudens met het hoogste inkomen ongeveer 2,5 keer meer dan de 20% huishoudens met het laagste inkomen. In 2009 waren de inkomens van de meest verdienende huishoudens 2,6 keer zo groot.

Toelichting:

In de vraag wordt gesproken over 'na de kredietcrisis'. Kandidaten kunnen opgevat hebben dat de vraag handelt over de periode 2009-2012 in plaats van over de periode 2005-2012. Aan een correcte uitleg bij de keuze 'genivelleerd' gebaseerd op de periode 2009-2012 mogen scorepunten worden toegekend.

en

Op **pagina 8** van het correctievoorschrift, bij **vraag 16** moeten altijd 2 scorepunten worden toegekend, ongeacht of er wel of geen antwoord gegeven is, en ongeacht het gegeven antwoord.

Toelichting:

In bron 1 op pagina 6 van de bijlage staat abusievelijk 'belastingsbalans'. Dit kan tot verwarring leiden.

Ik verzoek u dit bericht door te geven aan de correctoren economie havo.

Namens het College voor Toetsen en Examens,

drs. P.J.J. Hendrikse,
voorzitter

Opgave 2 Een crisis maakt verschil

6 maximumscore 1

'Daarnaast is het inkomen van werknemers als gevolg van collectieve arbeidsovereenkomsten (cao's) meestal erg vast.'

7 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- In een neergaande conjunctuur nemen bestedingen / inkomens af (als gevolg van toenemende werkloosheid) 1
- Door werkloosheidsuitkeringen wordt dit effect beperkt 1

8 maximumscore 2

genivelleerd

Een voorbeeld van een juiste toelichting is:

Na de kredietcrisis verdienden de 20% huishoudens met het hoogste inkomen ongeveer 2,5 keer meer dan de 20% huishoudens met het laagste inkomen. In 2008 waren de inkomens van de meest verdiende huishoudens 2,8 keer zo groot.

9 maximumscore 2

secundair huishoudinkomen

Een voorbeeld van een juiste toelichting is:

- De donkere staven in bron 2 zijn het secundaire inkomen omdat het primaire inkomen bij de 20% huishoudens met het laagste inkomen lager is dan het secundaire inkomen als gevolg van het progressieve belastingstelsel en de werkloosheidsuitkeringen 1
- Uit bron 1 blijkt dat in 2012 de 20% huishoudens met de hoogste inkomens 2,5 keer meer verdienden dan de 20% huishoudens met het laagste inkomen en uit bron 2 blijkt dat de donkere staven ook 2,5 keer van elkaar verschillen 1

10 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste verklaring is:

- Vanwege een dalend consumentenvertrouwen zijn huishoudens minder gaan besteden en meer gaan sparen 1
- waardoor er meer opgebouwd vermogen is en het inkomen uit dit vermogen hoger is 1

Vraag	Antwoord	Scores

Opgave 3 De verzekeraar rijdt met u mee!

- 11 maximumscore 2**
 Een voorbeeld van juiste berekening is:
 $30,66 = (0,35 - 0,10) \times \text{basispremie}$
 basispremie = € 122,64
- 12 maximumscore 2**
 bij (1) asymmetrische informatie 1
 bij (2) premiedifferentiatie 1
- 13 maximumscore 2**
 Een voorbeeld van een juiste uitleg is:
- De verzekering geeft kortingen op de verzekeringspremies bij goed gedrag / past premiedifferentiatie toe tussen 'lage / goede en hoge / slechte risico's' 1
 - waardoor de verzekering 'lage / goede risico's' aantrekt / 'lage / goede risico's' bereid zijn te blijven (en dus averechtse selectie wordt tegengegaan) 1
- 14 maximumscore 2**
 Een voorbeeld van een juiste uitleg is:
- de PHYD-autoverzekering stimuleert voorzigtiger/schoner/veiliger rijgedrag 1
 - dat kan leiden tot afname van negatieve externe effecten zoals milieuvervuiling (CO₂ uitstoot) / tijdverlies (files) / ziekteverzuim (ongelukken) en daarmee tot afname van de maatschappelijke kosten 1

Opgave 4 De zon schijnt niet altijd op Aruba

15 maximumscore 3

- bij (1) export
- bij (2) lopende rekening
- bij (3) uitgaven
- bij (4) lopende rekening
- bij (5) ontvangsten
- bij (6) kapitaalrekening

- indien zowel (1) als (2) juist 1
- indien zowel (3) als (4) juist 1
- indien zowel (5) als (6) juist 1

16 maximumscore 2

- a daalt
- b kopen
- c daalt

Opmerking

Voor elke fout een scorepunt in mindering brengen.

17 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- Door het tekort op de betalingsbalans is het aanbod van AWG's groter dan de vraag. Bij een flexibele wisselkoers zou de waarde van de AWG dalen (ten opzichte van de US\$) zodat importen duurder worden voor Aruba 1
- Door de vaste wisselkoers ten opzichte van de US\$ is van een dergelijke geïmporteerde inflatie geen sprake 1

18 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- Door het tekort op de betalingsbalans is het aanbod van AWG's groter dan de vraag. Bij een flexibele wisselkoers zou de waarde van de AWG dalen (ten opzichte van de US\$) waardoor Aruba goedkoper wordt voor Amerikaanse toeristen 1
- Door de vaste wisselkoers ten opzichte van de US\$ zijn de Amerikaanse toeristen niet goedkoper uit 1

Vraag	Antwoord	Scores

19 maximumscore 3

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- $\text{bbp} = \$ 24.430 \times 111.000 = \$ 2.711.730.000$ 1
- $\$ 2.711.730.000 \times 1,79 = 4.853.996.700 \text{ AWG}$ 1
- $\text{overheidsschuld} = 4.853.996.700 \times 0,67 = 3.252.177.789 \text{ AWG}$ 1

Opmerking

Voor een andere juiste manier van afronden ook scorepunten toekennen.

Opgave 5 Dat kost energie

20 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

Het 'cadeau' wordt via het contract in 3 jaar betaald, waardoor er sprake is van een lening (koop op afbetaling) / waardoor de consument de consumptie van de toekomst naar voren schuift en dat is ruilen over de tijd. (De rente die betaald moet worden kan worden gezien als de prijs van ruilen over de tijd.)

21 maximumscore 3

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- Extra vaste lasten bij Zekur-contract (3 jaar) met iSmart 6s:
 $€ 15,50 - € 7,00 = € 8,50$ per product 1
- Bij afname van gas én stroom zijn de extra vaste lasten
 $2 \times € 8,50 \times 36$ maanden = € 612 1
- De gemiddelde winkelprijs van de iSmart 6s is € 550.
 Het rentebedrag dat Alex moet betalen is dus $€ 612 - € 550 = € 62$ 1

22 maximumscore 2

gas

Een voorbeeld van een juiste toelichting is:

Het gastarief bij het 3 jaar-vast-contract (Zekur) is hoger dan bij het variabel contract (Free) zodat de energieleverancier blijkbaar anticipeert op een tariefsverhoging.

23 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

Als er op een markt enkele aanbieders van een homogeen product zijn, is het risico groot dat er een prijzenoorlog wordt ontketend wanneer de bedrijven elkaar op prijs gaan beconcurreren. Hierdoor verliezen alle bedrijven omzet en daarmee winst en zullen zij er dus eerder voor kiezen zich met hun product te onderscheiden.

Vraag	Antwoord	Scores

24 maximumscore 3

ja

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- de dominante strategie van EnerGas (EG) is 'wel inhuren' want als Green Energy (GE) 'wel inhuurt' dan $-2 > -4$ en als GE 'niet inhuurt' dan $+2 > 0$
de dominante strategie van GE is ook 'wel inhuren' want als EG 'wel inhuurt' dan $-2 > -4$ en als EG 'niet inhuurt' dan $+2 > 0$ 2
- deze evenwichtssituatie van $-2 ; -2$ is een suboptimale uitkomst, omdat beide leveranciers hun pay-off kunnen vergroten door **niet** een callcenter in te huren $0 ; 0$ 1

Opmerking

Voor het volledig toekennen van de eerste twee scorepunten moet een bewijs worden gegeven van beide dominante strategieën.

Opgave 6 80 jaar bbp, 80 jaar discussie

25 maximumscore 1

Nederlandse bbp

26 maximumscore 1

Voorbeelden van een juist argument zijn:

- Het (nominale) bbp is niet gecorrigeerd voor bevolkingsgroei / bevolkingsaantallen.
- Het (nominale) bbp geeft geen informatie over de welvaartsbijdrage van de informele economie.

27 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- toename bbp (nominaal) 2014: 2,8%
inflatie 2014: $\frac{107,6 - 104,9}{104,9} \times 100\% = 2,6\%$ 1
- $\frac{102,8}{102,6} \times 100 = 100,19$ dus de reële economische groei = 0,2% 1

Opmerkingen

- Voor 102,8 - 102,6 het tweede scorepunt ook toekennen.
- Voor een andere juiste manier van afronden ook scorepunten toekennen.

28 maximumscore 1

grafiek 3

5 Aanleveren scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste vijf kandidaten per examinator in de applicatie Wolf. Accordeer deze gegevens voor Cito uiterlijk op 31 mei. Meteen aansluitend op deze datum start Cito met de analyse van de examens.

Ook na 31 mei kunt u nog tot en met 11 juni gegevens voor Cito accorderen. Deze gegevens worden niet meer meegenomen in de hierboven genoemde analyses, maar worden wel meegenomen bij het genereren van de groepsrapportage.

Na accordering voor Cito kunt u in Wolf de gegevens nog wijzigen om ze vervolgens vrij te geven voor het overleg met de externe corrector. Deze optie is relevant als u Wolf ook gebruikt voor uitwisseling van de gegevens met de externe corrector.

tweede tijdvak

Ook in het tweede tijdvak wordt de normering mede gebaseerd op door kandidaten behaalde scores. Wissel te zijner tijd ook voor al uw tweede-tijdvak-kandidaten de scores uit met Cito via Wolf. Dit geldt **niet** voor de aangewezen vakken.